

УДК 339

Л. Р. Прус, О. В. Неліпович, В. В. Долобанько

*Державний науково-дослідний інститут митної справи, м. Хмельницький, Україна***ДОСВІД ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНСТИТУТУ УПОВНОВАЖЕНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ОПЕРАТОРІВ ТА АНАЛОГІЧНИХ ЙОМУ ПРОГРАМ У КРАЇНАХ-ЧЛЕНАХ ВМО ТА ЇХНЕ ВЗАЄМНЕ ВИЗНАННЯ**

У статті розглянуто та проаналізовано досвід функціонування інституту уповноважених економічних операторів та аналогічних йому програм у країнах – членах Всесвітньої митної організації. На основі Збірника програм уповноважених економічних операторів (Компендіум програм УЕО) проведена оцінка існуючого стану функціонування цього інституту. Особливо розглянуто сутність, особливості, умови та переваги взаємного визнання програм уповноважених економічних операторів країнами – членами ВМО. Особлива увага приділена досвіду ЄС у запровадженні програм уповноважених економічних операторів.

Ключові слова: уповноважений економічний оператор, Всесвітня митна організація, Рамкові стандарти, взаємне визнання програм УЕО.

В статье рассмотрен и проанализирован опыт функционирования института уполномоченного экономического оператора и аналогичных ему программ в странах – членах Всемирной таможенной организации. На основе Сборника программ уполномоченных экономических операторов (Компендиум программ УЭО) проведена оценка текущего состояния функционирования этого института. Отдельно рассмотрены сущность, особенности, условия и преимущества взаимного признания программ уполномоченных экономических операторов странами – членами ВТО. Особое внимание уделено опыту ЕС по внедрению программ уполномоченных экономических операторов.

Ключевые слова: уполномоченный экономический оператор, Всемирная таможенная организация, Рамочные стандарты, взаимное признание программ УЭО.

The article provides an overview and analysis of the experience of functioning of the authorized economic operators and similar programs in the countries-members of the World Customs Organization. Based on the Authorized Economic Operator Program Handbook (AEO Program Compendium), an assessment of the current state of the institution operation is carried out. Separately examined are the essence, particularities, conditions and benefits of mutual recognition of authorized economic operator programs by the member countries of the WCO. Particular attention is drawn to the experience of the EU in the implementation of authorized economic operator programs.

Keywords: authorized economic operator, World Customs Organization, Framework standards, mutual recognition of AEO programs.

Упродовж останніх десятиліть у світі спостерігається стійка тенденція до зростання тероризму та міжнародної організованої злочинності. Відповіддю цій загрозі може стати впровадження якомога більшою кількістю держав систем забезпечення безпеки торгівлі та їхнє взаємне визнання за допомогою укладання відповідних міжнародних угод. Всесвітня митна організація (далі – ВМО) рекомендує митним адміністраціям більш активно застосовувати систему аналізу й управління ризиками, підвищувати рівень інформаційного обміну, а також налагоджувати більш тісні контакти із законослухняними учасниками зовнішньоекономічної діяльності з метою забезпечення своєчасного інформаційного обміну і прискорення виконання необхідних процедур, що гарантуватиме безпечне та безперервне функціонування міжнародних вантажопотоків: основним елементом такого співробітництва є використання програм «уповноважених економічних операторів» (далі – УЕО).

Слід зазначити, що деякі аспекти діяльності уповноважених економічних операторів, а саме: практика впровадження міжнародних стандартів безпеки торгівлі із застосуванням інституту уповноважених економічних операторів, розвиток євромитниці за програмою партнерства з бізнесом були висвітлені у наукових працях Г. М. Вольфганга, Є.Б. Павленка, П.В. Пашка. Питанню системи регулювання діяльності УЕО Рамковими стандартами ВМО та Митним кодексом України присвячено дослідження І. Г. Бережнюка та І.І. Бережнюка. Пошуку ефективних шляхів для здійснення поетапного, з урахуванням нормотворчих повноважень митної служби, переходу від міжнародних правових норм до регіональних з подальшим втіленням їх у національне законодавство, присвячені наукові праці С. С. Терещенка, Г. Д. Симонової, Г. О. Хабло. Зазначимо, що питання виокремлення та аналізу досвіду функціонування інституту уповноважених економічних операторів та аналогічних йому програм у країнах-членах ВМО та їхнє взаємне визнання не знайшли достатнього відображення у працях науковців. Таким чином, недостатня розробленість обраної теми, її теоретична і практична значущість та актуальність потребують її поглибленого дослідження.

Метою написання статті є розгляд та аналіз досвіду функціонування інституту уповноважених економічних операторів та аналогічних йому програм у країнах – членах ВМО та їхнє взаємне визнання.

Розробивши стандарти і керівні принципи, ВМО забезпечує підтримку формування потенціалу для її членів у створенні програми УЕО в тісній співпраці з організаціями-донорами в межах національних, регіональних та міжнародних заходів.

ВМО розроблено та щорічно оновлюється (Збірник програм уповноважених економічних операторів (Компендіум програм УЕО) з метою аналізу існуючого стану функціонування цього інституту). Протягом останніх трьох років Компендіум програм УЕО є єдиним джерелом інформації про партнерство між бізнесом, митними адміністраціями та іншими зацікавленими сторонами. Інформація в Компендіумі програм УЕО надається і перевіряється членами ВМО.

Відповідно до даних Компендіуму програм УЕО, митні адміністрації більшості країн Європи, Південної та Північної Америки, а також країни Африки запровадили програми УЕО або готові до впровадження відповідних програм. ВМО класифікує партнерські програми між митними адміністраціями та бізнесом за ступенем реалізації, виділяючи оперативні (діючі) програми УЕО та аналогічні йому програми, програми, реалізація яких планується та програми забезпечення дотримання митних правил. Так, за даними на червень 2012 року, ВМО [1] ідентифікує 24 введених в дію програм УЕО, 8 програм, які повинні бути впроваджені і 9 програм з забезпечення дотримання митних формальностей (загалом 41 програма).

В Азіатсько-Тихоокеанському регіоні є 6 країн, які офіційно розпочали реалізацію національних програм УЕО – Китай, Японія, Корея, Малайзія, Нова Зеландія і Сінгапур, інші лише розвивають свої пілотні проекти УЕО [2]. За інформацією ВМО, Гонконгом була запущена нова програма УЕО в квітні 2012 року. У другій половині 2011 року до початку 2012-го Колумбія, Домініканська Республіка та Мексика приєдналися до існуючих аналогічних програм УЕО (Аргентини, Канади, Коста-Ріки, Гватемали і США), внаслідок чого кількість програм УЕО в регіоні збільшилась до 8. Ізраїль розпочав запровадження програми УЕО наприкінці 2011 року.

Щодо стосується Близького Сходу та регіону Північної Африки, Алжир запустив програму УЕО на початку 2012 року, приєднавшись до Золотого списку Йорданії. Туніс планує запустити програму УЕО в найближчому майбутньому.

В регіоні Східної та Південної Африки Замбія запустила свою програму в 2008 році, Кенія – в листопаді 2010 року. Уганда планувала представити свою програму УЕО в липні 2012 року. Східноафриканське співтовариство, яке складається з Бурунді, Кенії, Руанди, Танзанії і Уганди, працює над розробкою регіональної програми УЕО, запуск якої, як очікується, буде здійснено найближчим часом.

ВМО з метою популяризації інституту УЕО та надання допомоги з його практичної реалізації, обміну досвідом та сприяння діалогу між державою та бізнесом, влаштовує конгреси, конференції, семінари з цих питань. Найактивніше з питань організаційного, інформаційного, нормативного та методичного забезпечення імплементації УЕО в практичну взаємодію «митниця-бізнес» працює Євросоюз (далі – ЄС), який виступає за взаємне визнання статусу УЕО та його аналогів як на двосторонньому, так і на регіональному та глобальному рівнях.

Положення Кіотської конвенції і Рамкових стандартів щодо забезпечення функціонування інституту УЕО імplementовано в митне законодавство ЄС. Достатню правову основу в ЄС концепція УЕО отримала після прийняття Європейським парламентом та Радою ЄС Регламенту (ЄС) № 648/2005 від 13 квітня 2005 року. Після затвердження даного нормативного документа були внесені зміни в Митний кодекс (МК) ЄС 1992 року, які стосуються стандартів безпеки. Правовою основою для вищезазначеного Регламенту слугували Рамкові Стандарти. Слід зазначити, що використовувати на практиці статус УЕО до 2008 року було неможливо, оскільки були не затверджені порядок та процедура отримання статусу АЕО (авторизований економічний оператор), а також необхідно було внести зміни в законодавство ЄС. У 2006 році був прийнятий Регламент (ЄС) № 1875/2006, який вніс необхідні зміни в МК (Регламент Комісії ЄС № 454/93), у 2007 році було прийнято рішення про створення єдиної системи управління ризиками в ЄС [3]. У 2006 році Європейською комісією був запропонований каталог індикаторів ризиків «Керівні принципи щодо стандартів та критеріїв», заснований на принципах згоди та партнерства між митницею та торгівлею (СОМПАСТ (Compliance Partnership Customs and Trade)) і був відображений у технічному регламенті ТAХUD72006/1452 від 13 червня 2006р., в якому визначені вимоги для отримання статусу АЕО, визначено процедуру отримання статусу, відображений зв'язок між АЕО та системою управління ризиками.

24 червня 2008 року Регламентом № 450/2008 [4] був затверджений Модернізований МК ЄС, положення якого повинні були вступити в силу не пізніше 24 червня 2013 року, але згодом цей термін був продовжений у зв'язку з неготовністю митних адміністрацій країн-членів ЄС у повному обсязі виконувати положення МК. Важливою новацією Модернізованого МК стало наділення АЕО статусом юридичної самостійності, тобто АЕО були наділені правом самостійно здійснювати деякі митні формальності, які зазвичай здійснюють митні органи.

В Європі програма АЕО ЄС – єдина для всіх 27 країн-членів ЄС і застосовується як загальний підхід для таких країн, як Норвегія і Швейцарія, Україна. В ЄС існує три рівня УЕО, а відповідно, і три види сертифіката про присвоєння статусу УЕО:

1. Митно-правові спрощення (AEO C – AEO-Customs-Simplifications). Сертифікат такого зразка може бути виданий будь-якому економічному оператору, зареєстрованому на території ЄС, який виконує такі критерії, як дотримання митного законодавства, належне ведення бухгалтерії, платоспроможність.

2. Безпека (AEOS-AEO-Security-Safety). Сертифікат про присвоєння статусу УЕО «Безпека» може бути виданий будь-якому економічному оператору, зареєстрованому на території ЄС, за дотримання таких вимог, як виконання митного законодавства, належне ведення бухгалтерії, платоспроможність, а також упровадження відповідних стандартів безпеки, які описані в Рекомендаціях.

3. Митно-правові спрощення/Безпека (AEOF-AEO-Customs-Simplifications/Security-Safety). Такий комбінований сертифікат, як і попередні, може бути наданий будь-якому економічному оператору, зареєстрованому на території ЄС, який відповідає таким критеріям, як дотримання митного законодавства, належне ведення бухгалтерії, платоспроможність і впровадження відповідних стандартів безпеки.

Поряд із пільгами та спрощеннями, безпосередньо визначеними нормативними правовими актами ЄС, є й непрямі переваги, які учасник ЗЕД набуває з отриманням статусу АЕО, а саме: мінімізація збитків, пов'язаних з крадіжками, вандалізмом і затримкою відправки вантажів, більш ефективне планування, підвищення мотивації співробітників, довіра зі сторони клієнтів, скорочення випадків інцидентів, пов'язаних з недостатнім рівнем забезпечення безпеки, зниження витрат на контроль постачальників.

Слід зазначити, що в Регламенті вказані деякі випадки, коли заяви на отримання статусу ЄС можуть подавати й нерезиденти ЄС:

– якщо з країною, резидентом якої є учасник ЗЕД, укладена угода про взаємне визнання сертифікатів АЕО;

– якщо заява на отримання статусу АЕО подається судноплавною чи авіакомпанією, яка не є резидентом ЄС, але має на його територію філію.

Необхідно зазначити, що статус АЕО, наданий у будь-якій країні ЄС, взаємно визнається і в усіх інших країнах ЄС. Це, однак, не означає, що УЕО автоматично може користуватися пільгами та спрощеннями, які надають інші країни ЄС. Митні адміністрації повинні впевнитись, що УЕО виконав усі умови, необхідні для використання тих чи інших спрощень у даній країні.

Серед економічних операторів, які отримали статус АЕО, в ЄС домінують німецькі компанії. Німецька влада видала дозволів майже в 5 разів більше, ніж видано в інших країнах-членах ЄС (табл. 1).

Загалом економічні оператори ЄС активізували процедури отримання сертифікатів АЕО, про що свідчать наведені дані.

Незначна кількість виданих сертифікатів AEOS пояснюється тим, що більшість економічних операторів розглядають цей вид УЕО як проміжний етап на шляху до отримання повного типу авторизації AEOF. Як свідчать дані табл. 2, сертифікат AOES найбільше отримують у Польщі та Німеччині, AEOS – у Франції та Бельгії.

Безпосередньо регулює функціонування інституту УЕО в ЄС TAXUD (Taxation and Customs Union Directorate – General) – генеральна дирекція з питань оподаткування та митного союзу, підзвітна Європейській комісії, до компетенції якої входить контроль зовнішніх кордонів ЄС, а також питання митного права ЄС (гармонізація митних зборів і податків, підтримка і взаємодія країн-учасниць ЄС у боротьбі з ухиленням від сплати податків тощо).

Таблиця 1

Країна		Роки			
		2011 (дані на жовтень)		2012 (дані на квітень)	
		загальна кількість сертифікатів, виданих у країні	питома вага в загальній кількості сертифікатів, виданих у ЄС, %	загальна кількість сертифікатів, виданих у країні	питома вага в загальній кількості сертифікатів, виданих у ЄС, %
1	Німеччина	3412	46,5	4553	48,22
2	Нідерланди	607	8,27	943	9,99
3	Франція	518	7,06	624	6,61
4	Польща	451	6,15	514	5,44
5	Італія	437	5,96	513	5,43
Загальна кількість сертифікатів, виданих у ЄС		7338	100	9442	100

Таблиця 2

Порівняльна характеристика країн ЄС щодо отримання різних типів сертифікатів АЕО [5]

Вид сертифіката АЕО	2011 рік (дані на жовтень)				2012 рік (дані на квітень)			
	Країна	всього видано сертифікатів АЕО, шт.	загальна кількість сертифікатів відповідного типу, шт.	питома вага у загальній кількості сертифікатів відповідного типу, %	Країна	всього видано сертифікатів АЕО, шт.	загальна кількість сертифікатів відповідного типу, шт.	питома вага у загальній кількості сертифікатів відповідного типу, %
АОЕС	Польща	451	276	61,2	Німеччина	4553	2849	62,57
	Німеччина	3412	2004	58,73	Польща	514	320	62,26
	Швеція	304	130	42,76	Італія	513	210	40,94
	Італія	437	171	39,13	Франція	624	140	22,44
	Франція	518	99	19,11	Нідерланди	943	192	20,36
АЕОС	Франція	518	64	12,36	Франція	624	77	12,34
	Бельгія	171	19	11,11	Бельгія	212	23	10,85
	Нідерланди	607	45	7,41	Нідерланди	943	56	5,94
	Іспанія	312	14	4,49	Іспанія	393	16	4,07
	Німеччина	3412	24	0,7	Німеччина	4553	25	0,55
АЕОФ	Велика Британія	250	212	84,8	Польща	514	320	62,26
	Нідерланди	607	505	83,2	Італія	513	210	40,94
	Франція	518	355	68,53	Німеччина	4553	1679	36,88
	Італія	437	262	59,95	Франція	624	140	22,44
	Німеччина	3412	1384	40,56	Нідерланди	943	192	20,36

Регулюванню режиму УЕО в ЄС сприяє:

- законодавство ЄС щодо УЕО, яке безпосередньо застосовується до членів ЄС;
- мережа УЕО (АЕО Network Group), яка курирує всі актуальні для УЕО питання і прагне до уніфікації в застосуванні юридичних норм;
- директиви ЄС, які регулюють діяльність членів ЄС та зацікавлених осіб;

- служба підтримки по УЕО в ЄС (EU AEO Helpdesk) при Єврокомісії;
- системна база даних економічних операторів, призначена для управління авторизацією УЕО в ЄС для компетентних органів держав-членів ЄС.

Митні адміністрації країн-членів ЄС повинні визнавати взаємостатус УЕО, цьому сприяло впровадження з 1 липня 2009 року системи реєстрації та ідентифікації економічних операторів РІЕО (присвоєння індивідуальних ідентифікаційних номерів економічним операторам, що повинні фігурувати у всіх документах, які має право перевіряти митниця).

Кожна країна, яка запустила або збирається запустити програму УЕО, прагне укласти угоди про взаємне визнання з її основними торговими партнерами. Слід зазначити, що взаємне визнання може бути засобом уникнення дублювання контролю безпеки і може значною мірою посприяти спрощенню торгівлі і контролю товарів у міжнародному ланцюзі постачань. Тільки у разі взаємного визнання, зазначені системи здатні забезпечити безпеку всього ланцюга поставок товарів, створивши при цьому необхідні умови для зменшення адміністративного тиску при здійсненні зовнішньоторговельних операцій. Отже, забезпечення взаємного визнання УЕО сертифікованих митними адміністраціями різних країн виступає одним із основних завдань, що стоїть на шляху успішного застосування Рамкових Стандартів.

Відповідно до визначення ВМО, взаємне визнання є концепцією, згідно з якою дії або рішення, прийняті або дозволені певною митною адміністрацією, визнані і прийняті іншою митною адміністрацією. Документ, який формалізує цю дію чи рішення, як правило, називають «Угода про взаємне визнання» (Agreement on mutual recognition). Згідно за Рамковими Стандартами *взаємне визнання* УЕО є механізмом, розробленим митними адміністраціями для підтвердження відповідності та авторизації УЕО, а також результатів митного контролю та іншими механізмами, які можуть застосовуватися з метою усунення або скорочення надмірності чи дублювання при підтвердженні відповідності та авторизації УЕО.

Незважаючи на те, що принципи Рамкових Стандартів застосовує у своїй країні кожна договірна сторона, реального механізму їхнього обов'язкового дотримання на міжнародному рівні на даний момент не існує. Зокрема, якщо будь-яка держава вирішить реалізувати програми акредитації економічних операторів (УЕО), взаємне визнання цих операторів не передбачено. Це означає, що торговельна компанія, що є уповноваженим оператором в одній країні, не вважатиметься такою в інших державах. Оскільки умов взаємного визнання немає, економічним операторам доведеться проходити процедури акредитації в усіх країнах, де вони здійснюють свій бізнес.

А оскільки взаємного визнання не існує, застосування Рамкових Стандартів, включаючи УЕО, вимагає двосторонніх угод між торговими партнерами, що практично нереально, або регіонального застосування, знову ж таки, з різними регіональними підходами.

Виходом із ситуації може бути введення та адаптація Рамкових Стандартів через додаткові додатки з Безпеки та автоматизації до Конвенції МДП, тому що конвенційні норми є обов'язковими [6].

Представники приватного сектора відзначають, що взаємне визнання є найважливішою мірою щодо спрощення процедур торгівлі. Вони вважають, що можна уникнути витрат на перевірку і повторне підтвердження відповідності,

якщо дві або декілька держав домовляться про взаємне визнання програм УЕО. Кінцевою метою в даному процесі є підписання багатосторонньої угоди про взаємне визнання для недопущення створення нових бар'єрів у торгівлі. Однак найближчим часом, найвірогідніше, укладатимуться двосторонні угоди про взаємне визнання. З метою максимізації переваг і вигод від таких угод ВМО розробила «Керівництво за угодами про взаємне визнання», щоб допомогти країнам розробити і реалізувати такі програми.

Міжнародна торгова палата розробила рекомендації про взаємне визнання, в яких перераховані рекомендовані ключові положення угоди про взаємне визнання, які позитивно позначаються на торгівлі:

- партнер ланцюга поставок, визнаний УЕО митною адміністрацією, який є учасником мережі, не підлягає численним перевіркам свого статусу іншими митними адміністраціями мережі чи іншими УЕО;

- партнери ланцюга поставок будуть мати можливість звернутися за статусом УЕО у власній країні-учасниці;

- партнеру ланцюга поставок, визнаному УЕО митною адміністрацією, який бере участь у мережі, надаватимуться привілеї та вигоди за програмою всіма митними адміністраціями у мережі, в тому числі і тими, які тільки впроваджують дану програму.

ВМО рекомендує поетапний підхід до взаємного визнання статусу УЕО (MRA). Процедури для сприяння є унікальні, мають відповідати політиці та умовам кожної країни, однак, зазвичай цей процес полягає у такому: фаза 1 – визначення еквівалентності програм, спільне порівняння критеріїв УЕО двох країн; фаза 2 – спільне відвідування і здійснення перевірки; фаза 3 – якщо митні адміністрації погодились, що програми УЕО еквівалентні, відбувається обговорення операційних процесів, включаючи переваги та обмін інформацією, обмін передовим досвідом; фаза 4 – підписання главами двох митних адміністрацій угоди про взаємне визнання та розробка оперативних процедур для реалізації угоди про взаємне визнання.

Для реалізації Угоди про взаємне визнання можуть бути використані різні підходи, проте всі держави-члени ВМО визнали важливість структурованого і логічного підходів. Для того щоб спростити цей процес, створюють дорожні карти, які не тільки визначають конкретні цілі, які повинні бути досягнуті під час роботи, але й можуть слугувати як проміжні доповіді для партнерів, що свідчить про можливі неврегульовані завдання, які можна вирішити ще під час переговорів і відряджень на місця.

Окрім взаємного визнання між країнами, може відбуватись процес гармонізації/взаємоузгодження програм – аналогів УЕО. Так, у листопаді 2009 року Канада і США оголосили ініціативу щодо впорядкування транскордонного перевезення вантажу, у тому числі вирівнювання РІР (Partners in Protection) і С-ТРАТ програм. Гармонізація РІР і С-ТРАТ визначається як вирівнювання обох програм у галузі політики, обробки інформації та документації, де це доречно і бажано, дотримуючись при цьому суверенітету.

Узгодження/гармонізація передбачає, на відміну від взаємного визнання, вирівнювання обох програм, де це доцільно, у сфері політики, процедур та документації, в той час, як кожна країна зберігає суверенітет над своєю власною програмою.

США, Японія та ЄС лідирують за кількістю підписаних угод про взаємне визнання. Варто відзначити активізацію цього процесу останнім часом, що

пов'язано з намірами ввести та реалізувати SAFE 166 державами із 177 членів ВМО. За станом на липень 2013 року США уклали 7 угод про взаємне визнання УЕО, Японія – 6, ЄС – 6, Корея – 5, Канада – 5, Сінгапур – 4, Нова Зеландія – 3, Китай – 1. Зазначеними країнами ведуться переговори про підписання в найближчі терміни ще 16 угод.

Висновки. Отже, слід зазначити, що діяльність УЕО окремих країн на міжнародних ринках у сучасних умовах вимагає вирішення питання, що стосується взаємного визнання програм УЕО. Тільки в цьому випадку можна виконати основне завдання – забезпечення безпеки всього ланцюга поставок товарів та отримання учасниками ЗЕД – УЕО максимальних переваг від статусу.

Реалізація Рамкових Стандартів, включаючи взаємне визнання УЕО, і програми Глобальний Щит з протидії незаконному обігу і торгівлі хімічними продуктами – прекурсорами, які можуть бути використані для виробництва вибухових пристроїв, посилять боротьбу з тероризмом.

Єдиний стандартний підхід до інституту уповноваженого економічного оператора – важлива віха в справі гармонізації митних служб. Введення єдиних критеріїв перевірки економічних суб'єктів митними органами з видачі сертифікатів УЕО створює правову основу для надання якісних митних послуг для всього європейського ринку.

Бібліографічні посилання

1. Compendium of Authorized Economic Operator Programmes 2012 edition [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.wcoomd.org/en/topics/facilitation/instrument-and-tools/tools/~media/B8FC2D23BE5E44759579D9E780B176AC.ashx>
2. Отчет о конференции ВТО в Ю. Корею [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.customsdkn.ru/world-news/380-otchet-o-konferencii-vto-v-yukoree.html>
3. AEO-ZugelassenerWirtschaftsbeteiligter [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.authorized-economic-operator.de/AEO.html>
4. Регламент (ЄС) № 450/2008 Європейського Парламенту та Ради (прийнято 23 квітня 2008 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kompmp.rada.gov.ua/kompmp/doccatalog/document?id=47254>
5. Analysis of AEO in the EU [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.4eyesltd.co.uk/uploads/Documents/File/2012/AEO%20in%202012%2020.04.12.pdf>
6. Последствия применения Рамочных стандартов безопасности и облегчения мировой торговли Всемирной таможенной организации для Конвенции МДП [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unece.org/fileadmin/DAM/trans/bcf/wp30/documents/ECE-TRANS-WP30-2010-8r.pdf>

Надійшла до редколегії 13.09.2013